
AHLÂK: GELENEĞİN YARATICI YENİLEYİCİSİ ya da MUHAFAZAKÂR DEVRİMİN BEKÇİSİ

*Erol GÖKA**

TARİHSEL AHLÂKÎ BİLİNCİN HADİM EDİLMESİ

*T*anım düzeyinde ahlâkın ne olduğu konusunda pek tartışma çıkmaz. “İyiye yönelme”, “iyiliği öngörüp kötülükten uzak durmaya çalışma” gibi genelgeçer tanımlar bile bir anlaşma zemini sağlayabilir. Ama iş iyi olanı ve kaynaklarını açıklamaya geldiğinde ortalığı hemen toz duman kaplar.

Günümüz dünyasını ifade edebilmek için “küreselleşme”, “postmodern zamanlar”, “insan hakları çağı” gibi kavramlar kullanılıyor; egemen sosyoeconomik düzenin “liberal kapitalizm”, politik düzenin ise “liberal demokrasi” olduğu söyleniyor. Böyle bir dünyada “ahlâk”ı, “iyi”yi tartışabilmek oldukça sorunlu görünüyor. Çünkü bir yanda alabildiğine haklar ve özgürlüklerden bahsedilirken bir yandan da insanlığı birleştirecek genel evrensel ilkeler gerekiyor. Herkesin “insan doğası” hakkında fikir birliği içinde olduğu herhangi

* Prof. Dr.

bir felsefî antropoloji, dinsel ve düşünsel zemin olmayınca bilim yardımı çağrılıyor; “ahlâk” ve “iyi”, evrimsel biyolojinin bakış açısına göre açıklanmaya çalışılıyor, evrimci, doğalcı bir etik anlayış ortaya çıkıyor.

Postmodern görüşe göre “insanın özünde iyi olduğu ve kendi doğasına uygun hareket etmesine destek olmanın yeterli olacağı” ya da “insanın özünde kötü olduğu kendi itkileriyle hareket etmesinin önlenmesi” gerektiği şeklindeki tezlerin ikisi de yanlıştır ve aslında insanlar ahlâkî olarak müphemdirler. Batılı zihin, postmodern zamanlarla birlikte modern çağlar boyunca bin bir zahmetle oluşturduğu ve gerçeği bunlar sayesinde temellük ettiğine inandığı “büyük anlatı”lardan birer birer vazgeçti. Önce dil ile hakikat arasında bir ilişki olmadığı gösterildi; dil, metaforik bir yapıydı; hakikat, Nietzsche’nin söylediği gibi “seyyar metaforlar ordusu”ndan başka bir şey değildi. Yorumsama (hermenötik), gerçekliği aramaktan vazgeçmiş beşeri bilimlerin ve hatta tüm beşeri söylemlerin ortak yolu haline geldi. Dil, hakikati vermiyorsa, her hakikat iddiası, yapı-çözümüyle bozguna uğratılabilecek, kof bir damara sahipti artık. Dostoyevski, “Tanrı yoksa her şey mubahtır” demiş ve insanları ikna edebilmişti; şimdi “Tanrı varsa her şey mubahtır” diyenler de insanları ikna edebiliyordu, hem de aynı insanları.

Postmodern düşünce, müphemliğe verdiği değerle aslında bir değer krizine yol açtığını oysa pratik hayatın buna tahammül edemeyeceğini, güçlü olanın bir biçimde vakumu dolduracağını göremiyor. Postmodern düşünce ne kadar ortalığı müphemliğe bırakıyorsa, ahlâk alanında insanlık tarihinde eş benzeri olmayan determinist (belirlenimci) bir yaklaşım kasırga misali ilerliyor. Görünüşte inanışlar ve ahlâkî değerler alanında muhteşem bir özgürlük varken, evrimci biyoloji, genetik determinizm, bir evrimci etik, doğalcı ahlâk anlayışı üreterek ahlâk alanında da açılan boşlukları dolduruyor.

İndirgemecilikten dehşetle korkan postmodern düşünce, sözüm ona bu durumdan sakınabilmek için biyolojik olanı da “bağlam bağımlı” ilan ederek yok saydı ve biyoteknolojideki devasa gelişmelere gözlerini kapadı, daha doğrusu görmezden geldi. Bu çok sakıncalı bir düzlemde çünkü beşeri bilimlerin ve felsefenin, biyoteknolojideki yıkıcı gelişmeleri fark ederek önlem almasını engelliyordu. Beşeri bilimciler ve felsefeciler, tarihleri boyunca doğa bilimlerindeki gelişmelere bu kadar sessiz kalmamışlardı. Sonuç; insan kültürlerinin genlerde kodlu olduğu düşüncesine dek giden bir feci bir indirgemecilik oldu.

Postmodern düşünce için bu eleştirel görüşlerimizi onun ikiz kardeşi liberal düşünceye de uyarlayabiliriz. Liberal ahlâk teorileri olduğu doğrudur ama sağlam bir felsefî antropolojiye dayanmadıkları için bu felsefelerin pratik bir değerleri bulunmaz. Bütün siyaset felsefeleri, sağlam bir insan doğası teorisine

dayanırlar. Her toplum tasarımı, insanın nasıl görüldüğüne bağlıdır. Klasik liberal düşüncede, örneğin John Locke'da liberal siyasî ideallerin üzerinde yükseldiği birey anlayışı, henüz mutlak soyut birey olmayıp Tanrı'nın yarattığı bir insan, doğal hukuk da soyut doğal hukuk olmayıp ilahi hukukla hemen hemen aynı anlama gelen bir hukuftur. Dolayısıyla klasik liberal düşüncenin başlangıçta, layık vechile bir felsefî antropolojiye sahip olmadığını, siyaset pratiğinde görülen liberal-muhafazakâr tipten oluşumların ve söylemlerin bu tarihi eksikliğin bir neticesi olarak ortaya çıktıklarını söyleyebiliriz.

Klasik liberal düşüncede olmayan insan doğası teorisini çağdaş liberal düşünce, genetik biliminin ve son zamanlarda Darwinci evrim teorisinin yerine geçen sosyobiolojinin sağladığı ideolojik verilerden devşirmeye gayret ediyor. Bireyin kendi hayatının imkânları arasında özgürce seçim yapabilme hakkından ve çoğulculuktan asla taviz vermeyen saf liberaller, ilk anda bu söylenenlere şiddetle karşı çıkabilirler. Ama maalesef durum böyledir; bireyi ve özgürlüğü esas alan liberal düşünce, kendisine genetik ve sosyobioloji gibi bir bakıma bireysel özgürlüğü boşa çıkaran, insanın kaderinin daha doğumuyla birlikte belirlendiğini söyleyen tezlere dayanmak zorunda kalmıştır. Bireyi her şeyin önüne alan, bireyin kendini gerçekleştirme, potansiyellerini özgürce hayata geçirmesini esas kabul eden liberal siyasî düşünceye, o istese de istemese de, toplumu ve hatta insanlık tarihini bireyin genetik düzeninden türetmeye kalkan bu sözde bilimsel ideolojiler teorik destek sağlıyorlar. Bu sözde bilimsel ideolojiler, toplumun biçimlenmesinde en az liberal düşünceler kadar etkililer. Durum böyle olunca, ideallerine inanmış katıksız bir liberalin siyasî ve sivil haklar bakımından aynı ölçüde fırsat eşitliğine, ekonomik ve toplumsal bakımdan rekabet şansına sahip, özgür ve dinamik toplum rüyası, bir genetik ideologunun insan doğası teorisine doldurulduğunda, en zekilerin ve en güçlülerin yönetme ve en iyi yaşama hakkına sahip olduğu bir karabasına dönüşüyor.

Liberalizmin bireyi, devlete ve topluma önceleme sonucunda doğal sonucu olarak ortaya çıkan liberalizm-demokrasi çelişkisi ve tikel iyi ile kamusal iyi arasındaki uçurumun yarattığı ahlâkî boşluk, liberal toplumlarda genetik kökenli ideolojilerin ortaya çıkmasına açıkça çanak tutuyor. Şiddete, güce, zekaya tapınan gündelik insan ilişkileri dünyası ve aynı ayının bir parçası olan yapımların fink attığı sanat ve medya dünyası bu gerçeği gözümüzün içersine kadar sokuyor. Liberal anayasalarla yönetilen toplumlarda bireyler için sağlanmış hak ve özgürlükler, hiç de bu acıyı hafifletmiyor. Bir yanda özgürlük ve haklar nidaları, diğer yanda şiddete, güce ve zekaya tapınma; bu adaletsiz dünya, liberal anayasalarla yönetilen toplumların yön verdikleri dünyadır. Bireyi ve onun kendini gerçekleştirme sonucunda her şeyden önemli görürseniz artık daha ze-

kilerin ve daha güçlülerin faaliyetlerini meşrulaştırmış olursunuz; devlete karşı bireyi güçlendirmekten söz ederken bir bakarsınız birey, kamusal alandaki tüm normları yırtan tam bir 'Leviathan' olmuş çıkmıştır. Siz dilediğiniz kadar insanların yasalar karşısındaki eşitliklerini liberal düşünceyle güvence altına alın, bireysel farklılıklardan kaynaklanan, siyasî ve sözde bilimsel meşruiyetine kavuşan eşitsizlik, eninde sonunda ya apaçık ya da de facto olarak hukuk alanına da yansiyacak, de juri olacaktır.

Bu nedenle ahlâk üstüne konuşurken ele alacağımız ilk konu, liberal olanlar da dahil olmak üzere her türlü özgürlükçü ütopyayı bir anda rafa kaldıran bu evrimci biyolojik görüş ve sözüm ona özgürlükçü gözüküp alttan alta aşırı deterministik biyoteknolojik tekme vuruşlarıyla insanlığın tarihsel bilincini hadım etme girişimleri olacak.

EVİRCİ ETİK (DOĞALCI AHLÂK)

Bugün giderek tüm insanlığın bilincini saran evrimci biyolojik anlayış ve her şeyin zemininin genlerde olduğu fikriyle birlikte ahlâkın biyolojik temelleri olduğu ve Darwin'in evrim teorisinden etik sonuçlar çıkarılabileceği tezleri oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Bu tezlerin en tanınmış savunucularından biri sosyal Darwinizm'in babası sayılan Herbert Spencer'dir. Spencer, 19. yüzyıldaki çalışmalarıyla Darwin'in doğal ayıklanma ile uyum mekanizmasını, norm sistemlerinin toplumsal koşullara uyumu sağlamaya yönelik olduğu biçiminde yorumlayarak bir toplumsal evrim teorisi öngörmeye çalışır. Spencer'i anarşist Prens Kropotkin, Julian Huxley gibi isimler izler. Etolojinin kurucusu Konrad Lorenz ise insanın türe bağlı biyolojik evriminin kültürel aklın evrimine göre çok yavaş ilerlediğini, bu nedenle dürtülerden kaynaklanan doğal yapımızı kültürel yaşamın gereklerine uyarlama gereğinin ortaya çıktığını bunun da ahlâk ile başarılabildiğini öne sürer. Yani ahlâk, insanın doğadaki yaşama savaşında hayati değeri olan saldırganlık dürtüsünün kültürel yaşamı hırpalamaması için ehlileştirici bir işleve sahiptir. Evrimci etiğin düsturlarını yeni bir anlatım ve yöntemle ele alan bir başka popüler isim Edward O. Wilson'dır. "Sosyobiyojinin kurucusu" olarak anılan Wilson'a göre insan, genomunda kayıtlı olan evrimsel tarihin ürünüdür. Sosyobiyoloji, organizmaların etkileşimlerini belirleyen tüm toplumsal davranışları doğal ayıklanma teorisi ile açıklamaya çalışır.

Toplumsal yaşamı evrimin bir sonucu olarak kavrayan sosyal Darwinizm, etiğin organizmada kayıtlı olması gerektiği düşüncesiyle ahlâk davranışlarının diğer bilişsel işlevler gibi beyin gelişimiyle bağlantılı olacağını, kaynaklarının sinir bilimiyle (neuroscience) kavranabilen beyinsel uzantılarda olduğunu

nu, çocuklarda ahlâkî yatkınlıkların gelişiminin gözlemlenebileceğini iddia eder. Bu nedenle çağdaş evrimci etik, kendisine felsefî dayanakların yanı sıra gelişim psikolojisi, nörobiyoloji, psikoloji, etoloji, sosyal antropoloji gibi alanlardan destekler yaratma çabasına girer.

Evrimci tez, toplumsal düzenin biyolojik düzene oranla yeni özgülükler sunduğunu kabul etse de, toplumsal davranışın doğal bir evrim sürecinin sonucu olduğunu ileri sürer. Bu mekanizmalar “doğal ayıklanma” ve “genetik uyarlanma”dır. Evrimci etiğin çağdaş savunucuları bu durumun insanın toplumsal davranışının ve kültürün biyolojik olarak belirlendiği anlamına gelmediğini, hem kalıtımın hem de çevremizin ürünü olduğumuzu söylese de “evrimci teze göre genelde kültürle açıkladığımız pek çok olay ve toplumsal davranış biyolojik ve genetik temellere sahiptir” demeden edemezler. Wilson’un “genler kültürü dizginde tutar” sözlerini anımsayıp biyolojik yapının verdiği özgürlüğün sınırlarından dem vururlar.

Her yorumda bireye yaptığı vurgu öne çıkan evrimci etik anlayışının aşması gereken engellerden biri alturistik (özgeci) davranışlardır. Bu engeli aşmak için “biyolojik anlamıyla özgecilik” kavramını gündeme getirir ve canlıların kendi zararına olsa da türü korumaya dönük fedakarane davranışlarını evrim lehine yorumlar. Onlara göre bizim kahramanlık sandığımız biyolojik özgeciliğin amacı etik değil biyolojiktir ve hayatta kalma, uyarlanma uygunluğu ve genetik mirasın yaşatılmasıyla ilgilidir. Böylece toplumsal yaşamı mümkün kılan kuralların doğal bir gereksinime bağlı olduğu ileri sürülmekte, etiğin işlevinin de evrimsel uyarlanma olduğu söylenmektedir.

Bu tezlerin en ateşli destekleyicilerinden birisi de günümüzün en meşhur ateizm savunucusu Richard Dawkins’dır. Dawkins iddialarını başarılı bir gende baskın özelliğin acımasız bir bencillik olduğu düşüncesine dek vardırır. Ona göre genin bu bencilliği, bireyin davranışlarında da bencil olmasına yol açacaktır. Bununla birlikte, “bir genin bencil amaçlarına ulaşmak için tutabileceği en iyi yolun sınırlandırılmış bir özveriyi benimsemek olduğu özel durumlar” da vardır. Zoolojiden, özellikle toplumsal böceklerin gözlemlenmesinden destekler getiren Dawkins insanların “genler adı verilen bencil molekülünü körü körüne korumak için programlanmış, robot araçlar, yaşamkalım makineleri” olduğunu ileri sürer.

Doğalcı etiğin daha yeni ve son dönemde atağa kalkmış olan destek arama alanı nörobiyolojidir. Sinir bilimlerinin ve bilişsel (kognitif) bilimlerin, aklın ve toplumsal davranışın sinirsel temellerini aydınlatabileceği böylece etiğin sinirsel temellerinin de kavranabileceği iddia edilmektedir. Bu alandaki en popüler isimlerden biri “Descartes’in yanılısı” kitabının yazarı

Antonio R. Damasio'dur. Damasio bir kazada yaralanma ya da bu bölgedeki tümörlerin cerrahi olarak çıkartılarak prefrontal (alının altındaki beyin kabuğu) bölgesi hasar görmüş vakaların değerlendirmesi sonucunda, beynin prefrontal korteksinin iç kısmında ortaya çıkan sorun nedeniyle bedenden gelen işaretleyicileri (ki bunlar duygulardır) karar süreci içinde ele alamadığı kanaatine varır. Buraya kadar bir sorun yoktur ama Damasio, aslında duyguların karar alma süreçlerimizde ve zihnin yürütücü işlevlerinde ne kadar önemli olduğu şeklinde özetlenebilecek ve sinir bilimlerinde büyük bir yankı yapmış çalışmasının sonuçlarını el çabukluğuyla evrimci etik ile bağdaştırır. Ona göre toplumsal çevrede karar almanın amacı, organizmanın hayatta kalmasıdır. Toplumsal açıdan karmaşık bir çevrede hayatta kalmak için, toplumsal uzlaşımları ve etiği kapsayan sonradan edinilmiş de olsalar stratejiler olduğunu, bu stratejilerin sinir sisteminde nörofizyolojik bir dayanağı bulunduğunu ileri sürer. İşte bu stratejilerin kaynaklandığı bölge olarak prefrontal korteksin insanda ahlâk davranışlarının köken aldığı alan gibi görüldüğünü savunur. Artık ahlâkın beynimizde yer ettiği alan da böylece bulunmuştur (!)

Evrimci nörobiyoloji ve psikoloji, günümüzde oldukça karmaşık bir teorik yapıya sahip olsa da aslında aynı tezleri yineleyip dururlar.

EVİRCİ ETİĞİN BİLİMİ ETKİLEMESİ VE ÖJENİ (EUGENİCS)

Evrimci etik anlayışı, bir yandan evrimci biyoloji ve genetiğe dayanırken, diğer yandan da toplumsal antropoloji, sosyoloji ve kültür tarihi gibi beşeri bilimlerden destekler bularak kendi felsefi temellerini sağlamlaştırmaya çalışır. Bu amaçla biyolojik kuralcılık ve toplumsal işleyişin deneysel gerçekliği ile etik normlar aynı kavşakta bir araya getirilir.

Evrimci etik bunları yaparken Avrupa felsefesinde çok önceleri başlamış olan doğa ve ahlâk felsefesi tartışmalarını hatırlar: Spinoza, "doğada ne iyi ne de kötü vardır" demiştir; "bir şeyi iyi olduğunu düşündüğümüz için istemeyiz, tersine, onun için çaba gösterdiğimiz, onu istediğimiz ve iştahla ya da arzuyla ona yöneldiğimiz için o şeyin iyi olduğunu düşünürüz". Hume ise şöyle seslenir: "Kendiliğinden saygın ya da aşağılık, kendiliğinden güzel ya da çirkin hiçbir şey yoktur; bu nitelikler, insanların duyguları ve ilgilerinden, yapıları ve öz-yapılarından doğar". Eğer iyi ya da kötü olan her şeyi doğa yapıyorsa değiştirmek için uğraşmak anlamsız bir çabadır. Öyleyse doğaya uymaktan başka çare kalmadığı düşüncesine karşılık Mill, "Doğaya uyma değil onu iyileştirme" önerisini getirir. Moore, doğalcı etiği, 'olan' şeyden iyiyi türettiğini ileri sürerek eleştirir ve iyinin evrim yönünde ilerlediği, etiğin rolünün ise, yaşama savaşımında uyarlanmanın yollarını bilimsel açıdan araştırmak olduğu düşüncesini savunan

Spencer'i hedef alır. Bu tartışmaların tarihsel önemi, evrimci etik anlayışının Batı düşüncesinde köklü bir zemini olduğunu göstermeleridir.

Evrimci etik, doğada insanın yeri sorusu karşısında kozmolojinin ve tüm omurgalıların aynı soydan geldiği saptamasıyla biyolojinin verilerini kullanarak insanı doğallığına indirger. İnsanı hümanizmin merkezinden alarak "doğa"daki diğer canlılar arasında sıradanlaştırır. Bu açıdan varoluşçulukla benzeşebilen doğalcı etik ondan farklı olarak bir şeylerin bir yerlerde yazılı olduğunu söyler. Aslında doğalcı felsefe böyle yaparak eleştirdiği ahlâk anlayışlarından daha da kadercı bir noktaya düşer. Tüm insanlık tarihi ve kültürlerinin edimlerini küçümsemekle kalmaz ahlâkın kökenlerini biyolojiye indirgeyerek normları daha kuralcı, belirli ve değişmez bir niteliğe büründürür. Sonuç olarak da sanki başka bir dinin buyruklarını haykırır gibidir: "Tanrı böyle emrediyor, böyle yap!" ya da "genlerin böyle emrediyor, böyle davran!"... Bu anlayış bir anlamda insanın tarihsel ve toplumsal yanını ve bunlarla birlikte ortaya çıkan zengin çeşitlilikte kültürel kazanımlarını hiçe sayar.

Seçimlerimizin keyfilikten, kinizmden ve ahlâkî görecelikten kurtulalım derken derin bir indirgemecilikle insanı kendisi karşısında çaresizlik ve sonuçta kadercilik duygularıyla baş başa bırakır ya da kadercilik ve çaresizlikten kurtulmak için bir yol önerir; tehlikeli bir yol: Ahlâkımızı, davranışlarımızı yani kendimizi değiştirmenin tek yolu genlerimizi değiştirmektir. Henüz bu öneriyi fiiliyata dökmeye, bilimin bu derecede ilerlemesine zaman olduğu kabul edilmesine rağmen eninde sonunda böyle olacağına da iman edilir.

Evrimci etik savunucularına göre bugün tıp pratiğinde zaten toplumsal işleyişin deneysel gerçekliği ile biyolojik kuralcılık aynı düzlemde buluşmaktadır. Şöyle ki; doğum öncesi tanı yöntemlerinin gelişmesi ile kimi durumlarda gebeliğin "tedavi amaçlı" sonlandırılması bugün alışılmış bir uygulamadır. Tıp pratiğinin deontolojisi biyolojik kuralcılığa göre işlemektedir yani aslında tedavi amaçlı olarak sonlandırılan gebelikler neticesi elenenler her biçimde doğal ayıklanmanın da kabul etmediği varlıklardır. Tıbbi deontolojiye göre "onulmaz bir hastalık"a karşı gebeliğin sonlandırılması isteği reddedilmezken, önemsiz ya da cerrahi yöntemlerle tedavi edilebilir bir hastalığa karşı ya da hastalık sayılmayan bir duruma karşı ise gebeliğin sonlandırılması kabul edilmeyecektir. "Elenen varlıklar, doğal ayıklanmanın da her biçimde kabul etmediği varlıklardır" der evrimci etik: Tıbbi eylem, doğal ayıklanmadan önce davranır ya da onun ufak tefek kusurlarını giderir, ama izlediği yol aynıdır.

Böylece evrimci etiğe göre, "kabul edilebilir toplumsal normları, keyfi ya da adaletsiz olduğu düşünülen toplumsal normlardan ayıran ölçüt, doğa içinde varolan bir ölçüttür: "Biyolojik açıdan zararlı özellikler (hastalık) aleyhin-

deki ayrımcılık kabul edilebilir, toplumsal açıdan elverişsiz olan, ancak biyolojik zararı olmayan özellikler aleyhindeki ayrımcılık ise kabul edilemez". Yani; Huntington koresi, Duchenne tip miyopati ve benzeri berbat kalıtsal hastalıklara ölüm! Kızlar, kalabilir... Sonuç olarak "yanlış bir şey yapılmaması için toplumsal normallik ölçütü, doğal normla bir düzene bağlanır". Bu toplumsal normallik hayali, zavallı ve güçsüz varlıkları, doğanın hatalarını düzeltme iddiasıyla öjenik bir tutkuya uzanır.

1900'lerin başlarında başta ABD olmak üzere birçok batı ülkesinde hırsızlık yapanları ve şiddet suçu işleyenleri kısırlaştırarak suçu ortadan kaldırmayı düşleyen bu öjenik anlayış bir dönem Nazizme dayanak sağlamıştır. O zamanlar sadece kısırlaştırma yoluyla insan soyunu iyileştirme arzusuyla yananlar, bugün gen teknolojisinin hızlı devinimiyle DNA'larımızı denetlemeye soyunan gen polisi kılığında karşımızdadır.

Doğalcı etiğin başka bir destek alanı da toplumsal antropolojide öjenik arzular kendilerini iyice belli ederler. Belfast'lı antropolog Colin Irwin, Wilson gibi "etnomerkezcil grup davranışlarının sosyobiyojik olarak açıklanabilir olduğunu" savunur. Etnomerkezçiliğin, çağımızda büründüğü milliyetçilik görünümü ardındaki süreçleri kavramak için ilk genetik yapılarını yitirmiş toplumlarda etkili olmayı nasıl sürdürdüklerini açıklamak gerektiğini belirtir. Burada Dawkins'in bireyin hısumlarını tanımada etkili olan özelliklerini adlandırırken kullandığı "yeşil sakal etkisi"nin işe yaradığını söyler. Yani bazı ötücü kuşların hısumlarının kimliğini saptamaya yarayan farklı renkte sakallarının olması gibi insanların da genetik akrabalarını lehçeleriyle ayırt edebildiklerini iddia eder. Irwin'e göre giysiler, sanat, simgeler, ritüeller, dış görünüşler ve konuşma biçimleri bir gruba ait olunup olunmadığını saptamaya izin veren göstergelerdir. Kültürel farklılıkların insanlar arasındaki çatışma eylemleriyle bağlantılı olduğunu iki grup arasındaki dil, din, ırk, kültür gibi farklar ortaya attığı ölçüde savaşma eğiliminin arttığını ve homojen bir dünyanın daha barışçıl olacağı özlemini dile getiren Irwin, bunu gerçekleştirmenin hayalini kurar. Ne kadar açıkça söylenirse de bu sahte-bilim anlayışında, etnik kimlik inşasıyla ilgili beşeri bilimlerin dev çabası görmezden gelinir, öjenik ihtiras içten içe sırıtır.

EVİRMİCİ ETİĞİN SİYASÎ SIZMASI: FUKUYAMA

Evrimci etiğin bu ipe sapa gelmez biyolojik faşizm diyebileceğimiz öjenik iddialarını görünce, onları hızla eleştirerek artık daha ciddi ahlâk tartışmalarına geçmemiz beklenir. Ama biraz daha durmalıyız zira önümüzde büyük bir engel daha var. Birçok konuda olduğu gibi bilimsel gelişmeler ve ahlâk tartışma-

ları konusunda da “Amerikan aklı”nın bizzat kendisi ve liberal siyaset felsefesinin temsilcisi olan Francis Fukuyama’yla da ilgilenmek zorundayız. Fukuyama’dan söz etmek, tüm bu söylediklerimizin siyasî akıl tarafından nasıl yorumlandığından söz etmektir. Fukuyama da evrimci etik doğrultusunda düşünüyorsa, durum epeyce vahimdir ve maalesef öyledir.

Eski Yunan’dan beri, insanlar doğanın mı, yoksa yetiştirme tarzının mı insan davranışı üzerinde etkili olduğunu tartışıp durdular. Ama Fukuyama’ya göre “tarih” gibi artık bu tartışmanın da sonuna gelindi. “İnsanötesi Geleceğimiz: Biyoteknoloji Yüzyılıının Sonuçları” kitabında üstat, geleceğin, genlerden davranışa giden moleküler ve sinirsel yollar hakkında neredeyse kuşku götürmeyecek kadar kesin ampirik bilgi sunabileceğine inanıyor. Davranış genetiğinin üzerinde çalıştığı, çok tartışmalı ve bilim dünyasında kıyametlerin koptuğu kalıtsallıkla zeka arasındaki bağ, suça yönelik davranış biyolojiyle temellendirme çabası, genler ve eşcinsellik arasındaki ilişki konuları, Fukuyama tarafından davranış genetikçilerinin iddiaları doğrultusunda kanıtlanmış gibi sunuluyor. Büyük bir teorisyen (!) olarak Fukuyama, elbette eleştirel görüşlerden de haberdar olduğunu ima etmekten geri kalmıyor; davranış genetiği araştırmalarının kötü bir yöntem bilgisine sahip olduğunu kabul ediyor ve bu çalışmaların öjeni hareketiyle olan bağlantılardan payını almış olmanın sıkıntısını taşıdığını söyleme nezaketini de gösteriyor. Bununla birlikte, “geçmişin kötü biliminin kötü amaçlarla kullanılmış olması, bizi iyi bilimin gelecekte yalnızca bizim iyi olarak nitelendirdiğimiz amaçlara hizmet etmesi olasılığına karşı korunaklı hale getirmez” demekten kendini alamıyor. Ona göre zeka, saldırganlık, cinsel kimlik, suça eğilim, alkol bağımlılığı gibi özellikler ile genler arasında somut moleküler bağlantılar keşfedildikçe, insanlar bu bilgiyi toplumsal amaçlarla kullanabileceklerini fark edeceklerdir. Bu durum hem bireysel anlamda anne babaların karşısına bir dizi etik soru olarak, hem de politik bir soru olarak ortaya çıkacaktır.

İnsan duyu ve davranışlarını etkileyen ilaçların yaygın kullanımı insan doğasını ne ölçüde değiştirebilir? Psikotropik ilaçların yükselişi, beyin kimyası ve onu yönlendirme olanağına ilişkin bilgiler önemli politik sonuçlara yol açacak şekilde davranışı denetleyebilir mi? Fukuyama, bu ilaçların politik duyguların en başta gelenlerini, özsaygı duygularını etkilediği söyleyerek, analizini bu çerçevede yapıyor: Hegel, tarih sürecinin temel olarak tanınma savaşından kaynaklandığına inanıyordu. Eğer insanların beyinlerinde biraz daha fazla serotonin bulunmuş olsaydı, acaba insanlık tarihindeki bütün o savaşlardan kaçınılmış mı olacaktı? O zaman tarih nasıl gelişirdi? Sorularını soruyor Fukuyama. Psikotropik ilaçlarla ilgili aklı başında hiçbir hekimin asla söylemeyeceği tuhaf düşüncelerle cevap veriyor kendi tuhaf sorularına. Prozac

ağırlıklı olarak depresyon geçiren, özsaygı eksikliği olan kadınlara verilir ve yüksek serotonin düzeyleriyle birlikte oluşan bir alfa erkek duygusu edinmeleri sağlanır. Diğer yandan Ritalin çoğunlukla sınıfta hiç kıpırdamadan oturmak istemeyen oğlan çocuklarına verilir. Böylece her iki cins de, günümüz Amerikan toplumunda politik açıdan doğru sayılan kendinden hoşnut ve toplumsal olarak uyumlu bir tür ortalama androjen kişiliğe doğru usulca itilir. Tıbbi olarak bu proje, imkansız olmasının ötesinde çok komiktir ama söyleyenin kim olduğu ve ardındaki öjenik zihniyet insanın tüylerini ürpertmeye yeter.

Fukuyama, genetik mühendisliğini, yeni bir tür öjeni ve insan doğasını değiştirme olasılığını ortaya çıkarıyor olsa da geleceğe giden yeni yol ve biyoteknolojinin gelişiminde son aşama olarak tanımlıyor. Gen teknolojisindeki gelişmelerin tarıma uygulanmaya başlaması “Yeşil Devrim” olarak adlandırılmış ve açlığa çözüm olarak sunulmuştu. Bu alandaki ilerlemenin bir sonraki aşaması hiç kuşkusuz bu teknolojinin insanlar üzerinde uygulanması olacak. Fukuyama’nın genetiğe olan imanı bu noktada durmaz; modern genetik teknolojinin elde edeceği en büyük ödül “tasarım harikası bebekler” olacaktır diyecek kadar ileri gider. Ancak insanların genetik olarak bu şekilde değiştirilebilmelerinden önce bazı zorlu engellerin aşılması gerekmektedir. Bunların ilki, sorunun çapraşıklığı ile ikinci büyük engel ise insanlar üzerinde deney yapmanın ahlâkî boyutuyla ilgilidir.

Fukuyama’nın genetiğe olan imanı, hiç tereddüt göstermez. Ama kafasını en çok da “insan doğasının değişimi”ne takmıştır, sözü dönüp dolaştırıp hep oraya getirir. Genetik mühendisliğinin öngörülerinin gerçekleşmeme ihtimalini bir türlü içine sindiremez, insan türünün değişiminin biraz gecikmeli de olsa eninde sonunda gerçekleşeceğine ve türü bir bütün olarak etkileyecek nitelikte genetik mühendisliği elli hatta yüzyıl sonra gerçekleşecek olsa bile, gelecekte biyoteknolojide yaşanacak bütün gelişmelerin en önemlisi olacağına inanır. Kendisini insan doğasının değişeceği o büyük güne (!) hazırlar. Çünkü insan türüyle birlikte, tarih de bitecek, yeni bir döngü başlayacaktır. İşte Fukuyama, adalet ve ahlâk kavramlarının da kaçınılmaz biçimde değişime uğrayacağı bu yeni dönemin ilk ve büyük teorisyenidir; içten içe kendisine yakıştırdığı misyon budur.

Fukuyama, gereğinden fazla çağrışım içerdiğini düşündüğü “öjeni” terimi yerine Darwin’in “seçilim” teriminin karşılığı olan “yetiştirme” terimini kullanmayı öneriyor. Yetiştirme terimi, gelecekte genetik mühendisliğinin çocuklarımıza hangi genlerimizi geçireceğimizi seçme şansı vererek insani özellikleri ortadan kaldırma potansiyelini yansıtır. Ne de olsa “teorisyen” olan üstadımız, liberal öjeninin kabalığını ve vahşetini gözümüze sokmama inceliğini (!) bizlerden esirgemez. İnsan Kopyalanmasına İlişkin Avrupa Konseyi Karar-

namesi'ne göre, "İnsanların, genetik olarak özdeş insanların bilinçli bir şekilde yaratılması yoluyla araç haline getirilmesi, insanlık onuruna aykırıdır; bundan dolayı tıp ve biyolojinin kötüye kullanılması anlamına gelir." Elbette üstat, böyle fikirlere ödün vermeyecektir. Biyoteknolojinin sarsılmaz bir müridi olsa da mürekkep yalamış birisi olarak Fukuyama, "insanlık onuru" kavramından bir anda vazgeçilemeyeceğini de bilmektedir. İnsanlık onuru kavramının insan ırkının kendine özgü özel bir niteliği olduğu ve bu niteliğin, türün her üyesini doğa aleminin geri kalanından daha yüksek ahlâkî konuma yerleştirdiği düşüncesinin yadsınmasını tehlikeli bulur. Ancak biyoteknolojinin er geç riske atacağı şeyin insanoğlu var olduğundan beri sabit bir değer olarak kalan insana özgü ahlâkî duygusu olduğunu da söylemekten geri kalmaz. Bu konuda Nietzsche'nin iyi bir rehber olduğunu vurgular. Nietzsche'nin öngördüğü gibi, yazgımız bu ahlâkî duygunun önüne geçmektir ona göre. Nietzsche'nin Zerdüşt'ünün sözleriyle, "Kişinin günü için küçük bir zevki ve bir de gecesi için küçük bir zevki vardır: Ama sağlığa karşı duyduğu şey saygıdır. 'Mutluluğu icat ettik' der son insanlar, sonra da göz kırparlar." İnsanlık onurunu savunur savunmasına ama Nietzsche'yi kalkan yaparak bir çırpıda, biyoteknolojinin önündeki ahlâkî engeli de ortadan kaldırırverir Amerikancı liberal demokrasinin baş savunucusu Fukuyama.

EVİRİMCİ ETİK, BİZ SANA NE ETTİK?

İnsanların farklılıklarını genetik yapılarına indirgeyen evrimci etik anlayışını ve uzantılarını tanıtılabilmek için burada yer verdiğimiz görüşlerin her bir birçok bakımdan eleştiriyi hak etmekte ve ayrıntılı biçimde eleştirilmektedirler. Bu eleştirileri, değişik çalışmalarımızda biz de dile getirdiğimizden şimdi onları ayrıntılı biçimde ele almak yerine toplu bir biçimde sunacağız.

Evrimci, doğalcı etik anlayışı, toplumsal koşulların etkilerini hiçe sayar, toplumsal, kültürel ve siyasal olanı biyolojiye indirger. Bu görüşe göre değişmez ve mutlak bir doğal çevre söz konusudur ve canlı organizmalar rasgele mutasyonlar sonucu kazandıkları özelliklerle ya bu çevreye uyum sağlar ya da yok olurlar. Doğal ayıklanmanın birey düzeyinde işlediği iddiası bir yanılgıdır. Ayıklanma sadece birey ve genler üzerinde değildir, grup düzeyindedir. Sonuç olarak cinsler ve tüm bir ekosistem seleksiyona uğrar

Evrimci görüşün indirgemeciliğinin yanı sıra başka bir yanılgısı da çevrenin değişmezliğini varsayması, daha doğrusu tüm değişimde biyolojik olanı esas almasıdır. Oysa organizmaların kendileri dışında varolan mutlak ve değişmez bir çevre söz konusu değildir. Her organizma kendi ekosistemini yaratır ve bu ekosistem tarafından etkilenir. Evrim sürecinde canlı organizma çevreye uy-

gunsa seçilen pasif bir varlık değil, aktif bir oyuncudur. Özelliklerimiz genler, deneyimlerimiz ve gelişimsel süreklilik tarafından biçimlendirilir. İnsan yaşamını etkileyen dış koşulların yerine içsel olan genler geçirilerek toplumsal koşullara değişmezlik genetik yapıya ise sonsuz bir belirleyicilik yüklenmektedir.

Genetik yapının her şeyi belirlediği savı, günümüzün en gözde uluslar arası projelerinden olan İnsan Genom Projesine (HUGO) dayanak oluşturmuştur. Yeni, küresel ölçekte karlı bir pazara yol açan biyoteknoloji, insanın genetik haritalanmasını gerçekleştirme yoluyla hastalıkların, davranışların ve insana dair bilmek istediğimiz ne varsa bilinebileceğini iddia etmektedir. Buna göre normal bir bireyin gen dizilimi örneği hasta bireylerin dizilimiyle karşılaştırılarak hastalığa neden olan genetik hata saptanabilecektir. Buradaki birinci yanlış, tüm insanların gen diziliminin benzer olduğu düşüncesidir, oysa normal bireyler arasında proteinlerinin aminoasit zincirleri açısından büyük çeşitlilik vardır, çünkü bir protein, işlevi bozulmadan çeşitli aminoasit bileşimlerine sahip olabilir. İkinci yanlış hastalıkların nedenleri genlerde aranırken, çevre kirliliği, yetersiz beslenme ve barınma gibi koşullar geri planda bırakılabilmektedir. 19. yüzyılın kabusu olan verem, difteri, zatürree, kızamık ve çiçekten ölüm oranları giderek azalmıştır. Bronşit, ishal ve beslenme yetersizliği gibi bebek ölümü oranlarının azalmasının en kayda değer nedeni yaşam koşullarının değişmesi, kısaca ücret artışlarıdır. Diğer bir yanlış genlerin moleküler yapısının bilinmesiyle insan hakkında her şeyi bilebileceğimiz düşüncesidir. Heyecan arayışı, endişe, saldırganlık, bağımlılık, homoseksüalite, zekâ, şişmanlık gibi özelliklerin genler tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir. Genetik insan davranışlarının açıklanabileceği ve öngörülebileceği düşünülmektedir. Böylece biyolojik belirlenimcilik ideolojisi genetik olarak kodlanmış, değişmez ve evrensel bir insan doğası önermesine ulaşır. Buna göre evrensel ölçüsünde yaygınlık gösteren özellik aynı zamanda meşruiyet de kazanır, çünkü evrimci yaklaşıma göre hayatta kalmayı sağlayan özellik çoğalır ve yaygınlaşır. Yani eğer saldırganlık yaygın bir özellik ise genetik olarak kodlanmıştır ve bu demektir ki saldırganlık çevreye uyarlanma uygunluğu yaratarak hayatta kalmayı sağlamıştır. İnsan toplumlarının savaşması, toplumdaki bireylerin saldırgan olmasına indirgenir. Böylece savaş ekonomisi, silah tüccarlarının ekonomik etkinliği, bir yılda üretilen silah miktarı, silahların ulaşılabirliği konuları tartışma ortamından uzaklaştırılmaktadır. Saldırganlık nedeniyle savaş isteği insan doğasıysa barış isteğini dile getirenler daha az insan olacaktırlar. Bu noktada evrensel insan doğasını sağlayan genlerin doğal ayıklanma tarafından evrimle oluştuğu iddiası daha saldırgan olan atalarımızın daha çok döl bıraktığı çünkü daha az saldırgan olanlara saldıranarak yok et-

tikleri argümanı ile birleşir. Daha girişimci olanlar kaynakları sahiplenecek ve saldırgan olmayanlar açlıktan ölüp gideceklerdir.

Evrimci, doğalcı etik anlayışında kabaca şöyle düşünülür: Ahlâk normları koyma, tartışma ve uygulama insanlarda yaygın özelliklerdir. Demek ki 'evrensel insan doğası' saldırgan, bencil vs. olduğu gibi ahlâklıdır da. Yani ahlâkın evrenselliği söz konusudur. Öyleyse ahlâk, insan genlerinde kodlanıyor olmalı ve bu denli yaygın olduğuna göre insan evriminde uyarlanmaya katkıda bulunmuş olmalıdır. Böylece hayatımızın değişmezliğini kabul edeceğimiz umulmaktadır.

Oysa bilim olarak insan etolojisinin ve sosyal biyolojisinin görevi, liberal isterlere yönelik bir ideoloji üretimine katkıda bulunmaktan ziyade, insan davranışlarının doğuştan varolan programlardan kurtuluşunun nedenlerini aydınlatmaktır. Aslında evrim teorisinin bizzat kendisi bile, ahlâkın biyolojik bir yapı olmadığı en iyi kanıtıdır. Çünkü bu teoriye göre ahlâk, biyolojik olanı karmaşık bir yapıya dönüştüren insan evriminin bir sonucudur ve insana özgüdür. Ahlâkın kökenleri biyolojik olanda değil tam tersine biyolojik koşulların aşılabilmesinde temellenmiştir. İndirgemeci önyargılardan kurtulduğumuz ölçüde çevremizdeki dünya ile aramızda gerçekleşen zengin ilişkileri kavramamız mümkün olabilecektir. Tarih, çevre ve genlerin üzerimizdeki sınırlamalarını aşmıştır. Genler insan bilincini oluşturmakla bireyi ve çevresini belirleyen rollerini de kaybetmişlerdir. Onların yerini bilinçle şekillenen ve bilinci etkileyen, kendi yasalarıyla ve kurallarıyla işleyen toplumsallık almıştır. O yüzden Kant'tan beri insani olanı doğal olan değil kültürel olan belirler; insan kültürü nedeniyle insandır.

AHLÂKÎ KRİZDEN ÇIKIŞ ARAYIŞLARI

Postmodern zamanların derin bir ahlâk ve maneviyat krizine yol açtığını birçok insan görüyor ve buna çözüm arama gayretine giriyor. Biz bu çözüm arayışlarının tamamına saygılı olmakla birlikte, sosyalist ve dinsel kökenli arayışların a priori olarak başka sistemleri ve yaşam dünyalarını gereksinmeleri nedeniyle şimdilik onlarla ilgilenmeyeceğiz. Biz her türlü zulme karşı çıkan, bireyin özgürlüğünü ve serbest piyasayı önde tutan liberal düşünceyi önemsiyoruz. Ancak liberal düşünürlerin devleti, gelenekleri, toplumu yok sayan (ve mümkünse yok etmeyi arzulayan), batılı liberal demokrasiyi evrensel kılmak isteyen tutumlarını muhafazakâr bir perspektiften "gelenekselci liberalizm" başlığı altında şiddetle eleştiriyoruz. Onların liberal ideallerle bugünün dünyasındaki adaletsizlikler ve reel liberal toplumların gerçekleri arasındaki derin çelişkileri görmeme aymazlıklarına şaşıyoruz, bunları mazur gösterme gayretlerine kızıyoruz.

Yaşanan dünyanın adaletsizlikleri, liberalizmin vaat ettikleriyle, reel-liberal toplumların yaşadıkları çelişkiler birçok kimseyi düşünmeye sevk ediyor. John Rawls'ın "Adalet Teorisi" kitabının yayınından bu yana bu duruma siyaset ve ahlâk felsefelerini birleştirmeye çalışarak çözüm arama çabaları oldukça yoğunlaştı; dünyadaki adaletsizlikler, reel liberal toplumlardaki krizler olduğu sürece daha da artacak gibi görünüyor. Giderek birçok düşünür, liberal bireyciliğe, kamusal çıkarlar ve demokrasi adına ahlâkî bir dizgin; "siyasî iyi" ile ahlâkî iyi" arasında sıkı bağlantılar gerektiğini anlıyor. Liberal düşünce sağlam bir felsefi antropolojiye, gerçekten özgürlükçü bir bakışa sahip olmadığı sürece genetik biliminin öjenik yorumu neticesinde biyolojik faşizm tehlikesinin kapıda beklediğini görüyor.

Liberal dünyada tikel iyi adına tahribata uğrayan kamusal iyi anlayışını yeniden ihya edebilmek için bir yandan liberalizmi eleştirirken bir yandan da liberal ideallerden vazgeçmeksizin problemlere çözümler arayan düşünürler, örneğin Michael Walzer, Charles Taylor, çözümün temelinde, reel liberal toplumlarda atomlaşan bireylerin evrensel bir moralite etrafında birleştirilebilmelerinin yattığını düşünüyor ve bu yüzden ahlâkın evrenselliğini, her insanın ahlâklı olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlar.

Genel olarak söylendiğinde bu düşünürlere göre her insanda ve insanın olduğu her yerde ahlâk vardır; çünkü benlik, ancak bir arada yaşama sırasında, ahlâkî bir topografyayı en başından içererek inşa olmaktadır. İnsanın bir "ben"i, bir kimliği olabilmesi için, bir sorunlar alanında varolması, yapılması gereken, iyi ve doğru olan hakkında bir fikir sahibi bulunması gerekmektedir. Ahlâk, kişinin iç-dünyasındaki sağlam yeri dışında bir arada yaşamanın dolaysız bir ürünüdür. Bir arada bir anlam ufku içersinde yaşayan bir varlık olarak insan kendini her halükarda ahlâkî bir topografyaya göre kurgulamak zorunda kalır. İnsanların hem farklı kültürlere göre değişiklik gösteren yorum bağımlı bir kendilerini anlamaları, hem de bütün insanlar için ortak olan "ben kimim?" , "dünyada ne arıyorum?" "doğru davranış hangisidir?" gibi sorulara cevap verme şekilleri vardır. Bu sorulara verilen cevaplar, moral topografiyi oluştururlar ve insanlara temelde kim olduklarını ayırt edebilecekleri bir bağlam sunarlar; bu yüzden de benliğimizin düzenleyici ilkesini meydana getirirler.

Modern zamanlarda yaşanan büyük kopuş nedeniyle yalnızlığa, anlamsızlığa ve araçsallığa mahkum olmuş gibi görünen günümüzün bireylerinin dünyasında ilk bakışta bu moral topografyayı algılamak çok zordur. Ama modern bireyler de, (her ne kadar kendilerini başkalarından apayrı, özgür, biricik, boş bir zihinle dünyaya gelen ve kendini kendi yapıp etmeleriyle oluşturan öznel, benlikler, egolar olarak görmekle, insanlığın büyük geleneğinden kopmuş olsalar da) bir moral topografyaya sahiptirler.

Biz bu görüşlere tamamen katılıyoruz ancak eksik ve derde deva olmadıklarını düşünüyoruz. Bu görüşler, İmmanuel Kant'ın muhteşem manifestosundan beri bilinen insanın moral bir varlık olduğunu modern bireye hatırlatmaktan başka bir işe yaramıyorlar. Modern birey bunları işitince titreyip kendine gelecek, siyasî iyi ile ahlâkî iyi arasındaki fark sonra erecek sanıyorlar. Kendisini farklı gelenekler tarzında gösteren farklı kolektif moraliteler arasındaki değişiklikleri ve kanlı mücadeleleri nasıl ele almamız gerektiğini cevap vermiyorlar.

Peki, liberalizmin muhafazakâr bir yorumu olan gelenekselci liberal tezlerde biz ne diyoruz? İki şey: Birincisinde insanların ahlâklı olduğu görüşünü ısrarla ve üstelik tüm insanlar ve gelenekler için geçerli olacak şekilde vurguluyoruz. İkinci olarak ise, "gelenek ahlâkın temeli ahlâk geleneğin yaratıcı yenileyicisidir" diye ekliyoruz. "Gelenek onun sayesinde her türlü aşınmaya karşı kendisini yenileyebildiği için ahlâk devrimcidir ya da muhafazakâr devrimin bekçisidir" diyoruz. "Devrim" sözünü alışıldık anlamının tamamen dışında, iyiden ve toplumun iyiye doğru spontan değişiminden yana olmak anlamında kullanıyoruz.

İNSANLAR AHLÂKLIDIR

Gelenekselci (tradionalist) Müslüman düşünür Seyid Hüseyin Nasr'a göre, Jung'un arşetip teorisi, Freud'un içgüdü teorisine göre, İslam açısından daha kabul edilemez niteliktedir ve sinsi tehlikeler içermektedir. Çünkü ona göre Freud'un söylediklerinin İslam açısından kabul edilemezliği, ayan beyan ortadadır ama Jung'un arşetip teorisinde ilahi olan bilimsel bir zeminde yer verilmesi, ister istemez bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Jung'un arşetip teorisi, bütün sempatikliğinin aksine, arşetiplerin insanlık tarihi boyunca her insanda ortak olan kolektif bilinçdışı yapıları olduklarını iddia etmekle, "hak" ile "batıl" arasındaki ayrımı ortadan kaldırdığı; İslam'ın ayırt edici vasıflarını görmezden geldiği için sinsi bir tehlikedir.

Nasr'ın bu görüşleri, çok zekice ama yanlıştır. Tüm insanların insan olmağı nedeniyle evrensel ortak özellikler taşıdıklarını hiçe saymakta, kültüralist bir çizgiye düşmektedir. Oysa İslami inanış açısından da "Tüm insanlar İslam fıtratı üstüne" doğar ve Müslüman düşünürün görevi bu ortak fıtratı aramak ve savunmak olmalıdır.

Tüm modernlik-dışı kültürler gibi bir kültür olarak İslam toplumlarının modern dünyaya direnişi, çok doğal olarak kültüralist unsurlar taşımaktadır. Bütün dünyada Müslümanlar, modernliği şöyle veya böyle, şu veya bu ölçülerde benimsemekle birlikte, onu aynı zamanda batıdan gelen, kendisine ait

olmayan bir durum olarak da algılamakta, bu durum karşısında ya içe kapanarak siperlere çekilmekte ya da şiddetli bir öfkeyle anti-modernist tepkiler ortaya koymaktadırlar. Bu olup bitenlerde anlaşılmayacak bir durum yoktur; ister medeniyetler mücadelesi, ister saldırıya uğramış bir kültürün meşru müdafaası olarak niteleyelim, ortada karşılıklı bir meydan okuma, gerilimi giderek artan bir çekişme bulunmaktadır. Böylesine sıcak ve gerilimli zamanlarda bazı şeyler gözden kaçabilir. Yaşanan olgular ve Nasır gibi değerli bir düşünürün bile savunduğu görüşler, mücadelede geleneksel ve kültüralist unsurların ön plana çıktıklarını ama bu arada “evrensel” olanın yeterince hesaba katılmadığını göstermektedir.

Oysa İslam inancı insanın ontolojik olarak “evrenseller” barındırdığını söyler. İslam'ın kutsal kitabı Kuran-ı Kerim'in, kıyamete kadar yaşayacak olan bütün insanlık için vahyedilmiş olduğu, her Müslüman için tartışılmaz bir gerçektir. Buradan çıkan en açık sonuç, böyle bir inanışa sahip olanların aynı zamanda, bütün insanlarda ontolojik bir aynılık ve vahye açıklık potansiyeli olarak eşit imkanlar olduğuna da inanıyor olmaları gerektiğidir. Şimdi tartışılması gereken konu, aynı hamurdan mamul olan insanların varoluşsal olarak hangi özelliklerinin ortak olduğu, bir başka deyişle, insanlığın evrensel niteliklerinin neler olduğudur. Ahlâk evrensel midir, ahlâkî “evrenseller” var mıdır? sorusu, her inançtan insanlar ve özellikle “İslam güzel ahlâktır”, “İslam, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktadır” diyen ve insanları İslam'a davet eden Müslümanlar için “evet” olarak cevaplanması gereken bir sorudur.¹

Bir takım ahlâk felsefecileri, nerede bulunursa bulunsun, daima ve zamana kayıtlı olmamak şartıyla, her insanda bir değerler dizilimi olduğunu söylerken, kimileri de moralitenin zamana, olaylara, siyasî ve kişisel niyetlere bağlı olarak değiştiği kanaatindedirler. Bu ikinciler arasından Richard Rorty gibileri daha da ileri giderek ahlâkî iptal etmekte onun yerine “basiret”i önermektedirler.

Biz, gerek psikanalitik “süperego” teorilerine, gerek kendi psikoloji uygulamalarımıza dayanarak her insanın ahlâkî bir potansiyelle doğduğu konusunda kesin bir kanaate sahibiz. Yazının seyrinden de anlaşılacağı üzere

1 Bize göre şiddetle eleştirdiğimiz evrimci, doğalcı ahlâk anlayışı, evrenselci bir perspektife sahip olması nedeniyle kültüralist bakışlara göre çok daha gerçekçidir. Zira o bizim “tüm insanlarda ortak olan ahlâkî evrenseller var mıdır?” şeklindeki sorumuzu “tüm canlılarda ortak bir ahlâkî zemin var mıdır?” diye sormaktadır. Elbette nasıl “canlı” olmak hasebiyle insan tekinin tüm diğer canlılarla özellikle memelilerle ortak yanları varsa, grup-varlık olan insanın, grup-varlık olarak yaşayan diğer canlılarla da ortak yanları vardır. Evrimci etik yanlıları, insan dahil grup-varlık olarak yaşayan canlıların, kendi türlerini koruyan, özgeci davranışlarını ahlâk olarak görmekle yanılıyorlar. Gruplar halinde yaşayan tüm canlılar, gruplarını koruyucu hareketler gösterebilirler ama bu “ahlâk” demek değildir. Ahlâk, tıpkı dil gibi tamamen insana özgüdür ve kendi benlik inşasında ötekinin tuttuğu yerle ilgilidir.

inançlarımız da bu kanaatimizi pekiştiriyor. Gerçi insanların ahlâklı olduğunu söylemek, bazılarının sandığı gibi herkeste aynı değer dizilimlerinin, (örneğin On Emir'in) bulunduğu anlamına gelmemektedir. Her kültürün hatta günümüzde her topluluğun, her kişinin On Emir'i ayrı olabilir. Bu durumu, tıpkı Noam Chomsky'nin insanların bir dil potansiyeliyle dünyaya geldikleri tezine benzeterek anlatmaya çalışabiliriz. Dünyaya bir dil potansiyeliyle gelmekte ama yüzlerce farklı dil ailesi ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde birçok farklı değer diziliminin olması, ontolojik olarak paylaşılan bir ahlâkî zemin olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi John Rawls'ın "Adalet Teorisi" kitabından beri, ahlâkın evrensel olarak her insanda bulunduğunu, insanın varoluşsal olarak ahlâklı bir varlık olduğunu bazı liberaller de savunuyorlar. Piyasanın serbestliğinin sınırsızlığına ve bireyciliğin tahripkar komplikasyonlarına karşı, çareyi adalete dayalı bir hukuk sisteminin yanında yer almakta, insanın bizzatihi ahlâklı bir varlık olduğu tezine sarılmakta buluyorlar. Liberallerin aksine katı cemaatçiler ise, ahlâkın bireye mündemiç olduğunu reddediyor, bireyin kendisinin de ahlâkının da yaşadığı toplumsal kültürün ürünü olarak ortaya çıktığını ileri sürüyorlar. Katı cemaatçiler, böylelikle bizim kültüralist diye eleştirdiğimiz insanlarla aynı saflara düşüyorlar.

Biz, liberallere soyut, "yok-birey"e dayanmaları, geleneği hiçe saymaları nedeniyle yöneltilen cemaatçi eleştirilere katılmakla birlikte, insanın varoluşsal olarak moral bir varlık olduğu konusunda evrenselci bakışları haklı buluyoruz. Bu yüzden öne sürdüğümüz "gelenekselci liberal" tezler, yukarıda görüşlerini aktardığımız Walzer ve Taylor gibi liberallerin ılımlı eleştirilerinin tezlerine benzerlikler gösteriyor. Onlardan farklı olarak ekliyoruz: Liberal ideallerin insanlığa sunabilecekleri, gerçekten batılı bir dayatma ve meşruiyeti kendinden menkul ve tartışılmaz talimatlardan farklı bir anlam taşıyacaksa eğer, bu ideallerin her geleneğin derin katmanlarında ve her insan tekinde bir karşılıklarının bulunması gerekiyor. Her insanın benlik inşasında moral bir topografya varsa, her insan Heinz Georg Gadamer'in felsefi hermenötüğünde öngörüldüğü gibi bir geleneğin içine doğuyor, önyargılarını, değerlerini bu gelenekten alıyor, gelenek kendisini yaratıcı biçimde yenileyebiliyorsa, her gelenekte ve her insanda sağlam bir ahlâkî zemin var demektir.

Ancak geleneklerin ve insan teklerinin derin bağlantı noktaları olarak "evrenseller"le evrenselci liberallerin evrenselciliklerini birbirlerine karıştırmak gerekiyor. Evrenselci liberaller, liberalizmin batılı yaşanış ve kurgusunu tüm insanlığa monokültürel bir giysi olarak giydirmeye çalıştıkları için, hakiki "evrenseller"i ve hakiki diyalog imkanlarını ortadan kaldırmakta, berbat bir etnosentrizm batağına düşmektedirler. Oysa bize göre, insanlar ve gelenekler,

beşer ve beşeri olma vasıfları nedeniyle dolaysız bir biçimde "evrenseller"i barındırmaktadırlar. Böyle bir evrenselcilik, liberal evrenselciliğin aksine ayrımcılığın ve despotizmin panzehirdir. Her insan ve her kültür, potansiyel olarak "hakikat"i içlerinde taşır; sırf bu nitelikleri nedeniyle saygıyı ve potansiyellerini geliştirme hakkını elde ederler; sırf bu yüzden "hak", "ödev"i önceler. Kendi ilkelerimizi ve ideallerimizi, bizimle ontolojik eşitliğe sahip bir başkasına dayatamayız; olsa olsa birbirimizden öğrenmek, bir ufuk kaynaşması gerçekleştirilebilir için kendimizi ona açabiliriz. Mücadele, karşılaşmalar bazen çok çetin olsalar da, "kendini açma" ve diyalog"un daim olması içindir.

Ahlâkî "evrenseller", farklı biçimler almış ve hatta alabildiğine dejenere bir forma dönüşmüş olsalar da, her geleneğin, herhangi bir tarihsel dönemde kendini ifade ettiği kültürel formlar içerisinde ve her kişide bulunurlar. İnançların ve değer sistemlerinin kültürel bir kazısına girişecek olursak, derinliklere doğru inildikçe benzeşen ve giderek ortak hale gelen yanlar artacaktır. Bu açıdan bakıldığında liberal ideallerin de, belli ölçülerde, insanın evrensel ahlâk potansiyellerinin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Fakat liberal idealler, kendilerine liberal denen batılı toplumların tekeline bırakıldıklarında ideal olmaktan çıkmakta, onların kendilerini dünyada hakim kılma mücadelesinin ideolojik manivelaları haline gelmektedir. Bu toplumlar, araçsal akla ve güce tapınan doğaları gereği, liberal söylemin çok aksine manzaralar sergileyen "reel liberal" toplumlar olarak durmaktadırlar.

Ahlâkî her insanda ve her kültürde arayan ve var olduğuna inanan bu bakışımız, liberallerden eleştiriler alacaktır. Onlar, bugünkü insan hakları anlayışımız içinde kabul görmesi imkansız mesela İslam'da kadın hakları, bazı Hindu adetleri gibi kültürel olgulardan örnekler vererek, "ne yani bunlara ses çıkarmayalım mı?" diyeceklerdir. Böyle dedikleri andan itibaren bizim söylediklerimizden hiçbir şey anlamadıklarını ortaya koymuş olurlar. Elbette beğenmediğimiz, insana yakışmadığını gördüğümüz, karşı çıkıp eleştirdiğimiz her şeye yine elimizden geldiği kadar karşı çıkmayı sürdürelim. Ama en haklı olanın bizim geleneğimiz ve bizim görüşlerimiz olduğu basiretsizliğine düşmeyelim. Diğer insanların, kültürlerin ve geleneklerin de en az bizimki kadar insani olduğunu unutmayalım, insan kardeşlerimizden umudu kesmeyelim, onlarla diyalojik bir ufuk kaynaşması içinde iyiyi hakim kılma mücadelemizi sürdürelim.

AHLÂK DEVRİMCİDİR

Tüm bu söylenenlerde her şeye rağmen bir boşluğun varlığı kendisini hissettirmektedir. Zira bir türlü insanın ahlâkî potansiyellerine ve imkanlarına rağmen nasıl olup da "ahlâkî olmayan" "kötü" nün ortalıkta kol gezdiği henüz

anlatılmadı; "iyi"nin tam olarak ne olduğu belirtilmedi. Bize göre bunları da kapsayacak bir söylem, siyaset felsefesinin sınırlarını çok aşar. Böyle bir söylem, "iyi"nin ve "kötü"nün tam olarak ne olduğunu ve kaynağında neler bulunduğunu da içermek, bunun için de bir teolojik şemsiyenin güvencesine sahip olmak durumundadır. Biz bu düşüncelerimize dayanak oluşturacak kalkış noktaları hakkında kendi İslami inançlarımızı bu yazıda zaman zaman gündeme getirmeye çalıştık. Zaten bizim işimiz, onun kendisinden ziyade bu teolojiyi siyaset ve ahlâk felsefelerine taşımaktır; haddimiz de bunu gerektirmektedir. Hepimizin içinde ortak olan "ahlâkî evrenseller" tezi, kelimenin tam anlamıyla bir tezdur, bunların neler oldukları ancak işin içine teolojiyi de katarak anlaşılabilir deyin bu konuda daha fazla konuşmayacağız.

Dostoyevski'nin kahramanın "Tanrı yoksa her şey mubahtır" şeklindeki ünlü sözü, sanatla felsefi düşünce arasında sağlam bir geçiş köprüsü bulunduğu delildir. Bu sözden hareketle Nicolai Berdyaev, Dostoyevski'nin romanlarından yola çıkarak, çok özgün bir Hıristiyanî varoluş felsefesi geliştirebilmiştir. Her şeyin mubahlaşması, bir değerler buharlaşmasının, derin bir ahlâkî krizin anlatımıdır ki buna felsefe dilinde nihilizm adı verilir. Dosto'nun kahramanının ağzından dökülveren bu sözler, romancının içgörüsü sayesinde, modern felsefenin kilit sorunlarından birini kavramamızı kolaylaştırmaktadır.

Modernlik, bir bakıma Tanrı'nın ölümüne (Nietzsche) ve büyü bozumuna (Weber) karşılık gelen bir süreçtir. Tanrı'nın ölümü ve büyü bozumu ile kast edilen, insanın hayat tarzına bundan böyle esasen vahye göre değil de, kendi aklına ve sözüm ona özgür iradesine göre biçim verme mecburiyetinin hasıl olmasıdır.

Aydınlanma yanlısı düşünürler (Schelegel ve Novalis gibi Protestan romantikler kısmen hariç), Tanrı'nın ölümünü, insanın kendi kaderini kendisinin belirleyebilmesi için olağanüstü bir fırsat doğduğu gerekçesiyle selamlamışlar; artık her şeyin mubah olduğunu hiç akıllarına getirmeden, insanlığın yepyeni bir bilimsel ve teknik ilerleme ve ahlâkî gelişme rotasına gireceğini tasavvur etmişlerdir. Modernliğin her türlü görünümüne karşı, kendince soylu bir mücadele başlatan Nietzsche de tamamen Aydınlanma yanlısıdır ve kendisini Aydınlanma ütopyasına ait hissetmektedir. Onu çileden çıkararak şey ise, modernliğin bu ütopyaya ihanet edişi, Dostoyevski'yi haklı çıkaracak bir şekilde, nihilizm batağına saplanıp kalmasıdır. Ona göre, Tanrı ölmesine ölmüştür ama bir türlü kendi kaderini belirleme yeteneğine sahip Eski Yunan'ın trajik insanı tarihi yırtarcasına çıkıp gelememiştir. Tam tersine hayat dünyaları rasyonalite tarafından sömürgeleştirilen sürü insanın kendisini vicdan azabı, çileci ideal ve hunç etiği şeklinde gösteren nihilizmi hâkim olmuştur.

Modern nihilizm krizine karşı, önerilen birtakım çözüm yolları olmuştur. Bunlardan birincisi, Nietzsche tarafından savunulan, başta müzik olmak üzere, kendimizi aklın kısıtlayıcılıklarına karşı, sanatın otantisiteye imkân tanıyan yaratıcı kollarına bırakıvermek, yani estetik pasifliğe çekilmektir. Ahlâkın estetize edilmesi sayesinde, bireysel tecrübenin zenginleştirilerek ahlâkî çıkmazlara bir çözüm bulunabileceği fikri, son dönem postmodernizm tartışmalarında yeniden gündeme gelmektedir.

Değerlerin buharlaşmasının veya değerler alanında modern bir putperestliğin ortaya çıkmasının önlenmesi için en çok bilinen çözüm yolu ise, siyasetçi ve bilimci rollerine odaklanarak bir sorumluluk ahlâkî geliştirilmesine çalışmak olmuştur. "Siyasî ahlâk", "bilim ahlâkî" gibi kavramlaştırmalar bu çözüm anlayışının ürünleri olarak gündeme gelmişlerdir. İlk bakışta makul görünen bu kavramlar, biraz eşelendiklerinde, pek de öyle güvenilir bir yanları olmadıkları, geriye kof bir retorikten başka bir şey kalmadığı hemen kendini hissettirmektedir. Bugüne kadar bilimden nasıl ahlâk türetileceğine, bilimcinin kendisini nasıl olup ta bilimsel etik kurulun alacağı kararlara uymaya mecbur hissedeceğine dair, ikna edici bir kanıt sunulamamıştır. Pozitivizmin kurucusu Comte bile kendisini bir "bilim dini" kurmak mecburiyetinde hissetmiştir. Mesela kürtaçla veya suni dölllenme ile ilgili olarak kamuoyunu da yakından ilgilendiren tartışmalarda, tıbbi etik kurulun bilim çevrelerinde ve toplumda genel kabul görececek ahlâkî bir ilke üretmeye muktedir olmadığı açıkça görülmektedir. Yine biçimsel temsili demokrasiye yönelik haklı eleştirilerden ve pratikte olup bitenlerden, siyasî ahlâkın çoğu kere sözde kaldığı, pek de öyle siyasetçinin veya vatandaşın bir toplumun yönetilmesi için icap eden sorumluluk bilincine sahip olmalarının gerekmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Weber ve Comte'dan Freud'a, Marx ve Lenin'den liberal düşünürlere kadar birçok kimsenin öne sürdükleri görüşlerin temeli olan, ahlâkî boşlukla ilgili bu ikinci çözüm önerisinin, bütün şıklığına rağmen, ayakları havada kalmaktadır. Bugünlerde revaçta olan "etik" in sonunun da bir dönem çok moda olan "dilbilim" gibi olacağı söylenebilir.

Nihilistik tahribata karşı sözde çözüm yollarından üçüncüsü, bizim en çok önem verdiğimiz ve kendi tavrımızın gelişmesinde çok şey borçlu olduğumuz nostaljik bir anti-modernizmdir. Nostaljik anti-modernizm ile anlatılmak istenen, modernliğin reddedilerek geleneksel hayatın ahlâka kaynaklık etmiş dini ve toplumsal pratiklerine dönülmesinin söylenip durulması şeklindeki tavrıdır. Sokrat öncesi Yunan dünyasını özleyen Heidegger'den, durmaksızın Rönesans öncesi geleneksel dünyaya gönderme yapan Guenon, Schoun ve Eliade gibi gelenekselci düşünürlere, Tönnies gibi sosyologlardan McIntyre gibi filozoflara, fundamentalist Protestanlardan kimi İslami anlayışlara kadar geniş

bir yelpazede bu nostaljik anti-modernizmin çarpıcı etkileri görülmektedir. Biz nostaljik anti-modernizmi gerçekten kopuk, "olamayacak işe amin" diyen bir tutum olarak görüyoruz.

Ahlâkî idealleri, gelecekte ulaşılabilecek ütopyik bir durum olmaktan ziyade, geçmiş bir zamanda kemale ermiş ve zaman geçtikçe dejenerasyona uğramış olarak gören ve mesiyani bir sonsuz bekleyiş dışında insanlığa somut bir alternatif sunamayan bu düşüncelerden ve özellikle Müslümanlar tarafından savunulanlarından, inançlı bir insanın olumlu bir biçimde etkilenmemesi, kendi içinde bu düşüncelere karşı bir yakınlık hissetmemesi mümkün değildir. Çünkü nostaljik anti-modernizm, hem nostaljisinde hem anti-modernizminde, duygular ve tepkiler bağlamında sonuna kadar haklıdır. Yine de nostaljik anti-modernizmin bir çözüm olmadığı kabul edilmelidir zira yalnızca duygular ve tepkiler bağlamındaki haklılıklar, uzun süreli tavır alışlar açısından bakıldığında yeterli olamamaktadır. Duygular ve tepkiler bağlamındaki haklılıklar, ancak "şimdi"yi, "bugün yaşanan gündelik problemleri" çözebilecek bir düşüncenin refakatinde, pratiğe taşınabildiğinde, gerçekten insanlık için bir müjde olabileceklerdir.

Değerlerin modern nihilizmine karşı, nostaljik anti-modernizmin zaaflarını aşan bir tavır için ilk kavramamız gereken, ahlâkî değerlerin nitelikleridir. Ahlâkî değerler, geçmişte, insandan çok uzakta kalmış, kuru ve soğuk normlar ve komutlardan ibaret değillerdir. Ahlâkî değerler, insanın diğer insanlarla, tabiatla ve Yaratıcısıyla ilişkilerini nesiller boyunca düzenleyen ve bu anlamda ahistorik olan; insana "şah damarından daha yakın" olacak kadar yakın bir kaynaktan gelen; değişen her tarihi ve toplumsal şart altında mutlaka yeniden çiçeklenecek canlılık ve dinamizme sahip bulunan özellikler taşırlar. Ahlâk, insanın iç dünyasında yer alan, hem kendi içindeki kötülüğe hem dünyadaki kötülöklere isyan için ona güç veren kaynaktır. Bu anlamda, dünyanın iyiye doğru değişmesinin motoru ve gerçek anlamda tek devrimci güç, ahlâktır. Ahlâk, her coğrafyada ve her iklimde değişik biçimlerde bitkisellesen, bir ağacın filogenetik özü gibidir. Bugün dünyanın her yerinde, mesela adalet için yürütölen mücadelelerin bu yüzden ortak ahlâkî bir paydası vardır. Adalet için, toplumun ve insanın hakları için ayağa kalkıldığında bizi canlandıran içimizdeki ahlâkî özdür. "zalimin zulmü varsa garîbin Allah'ı var" sözü, tüm söylediklerimizin en iyi anlatımıdır.

Bize göre muhafazakâr düşüncenin hem değerleri hem toplumsal değişimi ve özgürleşmeyi aynı anda savunabilmesinin imkanlarını da ahlâkın bu devrimci niteliği sağlıyor. İnsanlar ahlâklıysa ve ahlâk devrimciyse, insanlardan, geleneklerden ve toplumdan yana olmak; insana güvenmek, onun özgürlü-

ğünü savunmak, toplumun kendiliğinden değişimine inanmak, topluma dayatılan her türlü ideolojiye direnmek gerekiyor.

Böyle bir muhafazakâr bakış, siyaset ve ahlâk felsefelerinin aynı kaynaktan köken aldıklarını ve yakınlaşmalarının gerektiğini, biri insan psikolojisinde diğeri politik faaliyette öne çıksa da adalet ve yardımseverliğin biri olmadan diğeri olamayacak iki temel erdem olduğunu düşünmeyi sağlıyor. Güç isteminden değil de gerçekten insanlığa hizmet arzusundan kaynaklanan bir siyasî faaliyetin ahlâkîlikten asla taviz vermemesi sayesinde “siyasî iyi” ile “ahlâkî iyi” arasındaki ölümcül farkın giderilebileceğini savunuyor.

Ahlâk ve siyaset, tıpkı aşk ve dostluk gibidirler; insan ilişkilerinin olmazsa olmazlarıdır ve asla birbirlerinden tam olarak ayrılamazlar. İlle de bir ayrım yapmamız gerekiyorsa, aralarındaki farkın duygusal bir mesafeden kaynaklanan uzaklık ve yakınlıkla ilgi olduğuyula işe başlayabiliriz. Duyguca yoğunluk hissedilen süreçler, daha çok ahlâkla; duyguca daha mesafe konulabilen süreçler, daha çok siyasetle ilgilidir. Ama insan psikolojisi, çok dinamiktir. Duyguca yoğun hissetme hali, sürekli değişiklik gösterebilir. Aynı etnisiteden, aynı kavimden, aynı aileden insanlara karşı duyguca mesafeli olduğumuz insanlar olabilir. Bunun yanında, hiç tanımadığımız ama ortak insani bir duyarlılığı paylaşmamız nedeniyle kardeşimizden yakın hissettiğimiz kişiler, gruplar çıkarabilir hayat karşımıza. Yani siyaset ve ahlâk hayatımızdaki öyle iç içe ve dinamik süreçlerdir ki, sınırlarını kesin olarak belirleyemeyiz. Biri diğerrinin içinde, değilse yanı başındadır. Biri hakkında konuştuğumuzda, diğeri pusuda bekliyordur. Her diyalog, bir siyasî tavır, bir ahlâkî bildirgeyi içinde taşır; bazen birisi bazen diğeri öne çıkar. İçimizdeki adalet terazisinin sapmayan ölçüsünü, esas almazsak, siyasetin ahlâkî boyutunu gözden kaçıırız. Farklılık yalnızca, ahlâkî ve siyasî yargının niteliğindedir. Ahlâkî yargı da duyguca yoğunluk daha ön plandayken, siyasî yargı da görece bir objektiflik söz konusudur.

Ahlâklı bir siyasetten yana olursanız, diğerr insanlarla olan her türlü diyalogumuzun bir siyasal tavır olduğu kadar ahlâkî bir bildirgeyi de içerdiğini, sadece yakın ilişkide olduğumuz kimseler için değil, tüm insanlık için ahlâkî bir yükümlülük taşıdığımızı fark edersiniz. Şüphesiz dünya görüşü, anlayışı ne olursa olsun, herkes ahlâklı bir siyaset yaptığını ileri sürecek, kimse ben yalnızca kendimden yana olanları korurum deme basiretsizliğini açıkça göstermeyecektir. Onun basiretsizliğinin, siyasî hesapçılığının göstergesi, sözleri değil eylemleridir. İnsandan, toplumdan, değerlerden yana muhafazakâr bir sorumluluk etiğine sahip olan birisinin siyasî başarısının ölçütü, ne pahasına olursa olsun kazanmayı esas alan pragmatik bir tavır değil, ne pahasına olursa olsun, ahlâkî olandan kopmamaktır.